

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

**О Н О В Л Е Н Н Я З М І С Т У , Ф О Р М Т А
М Е Т О Д І В Н А В Ч А Н Н Я І В И Х О В А Н Н Я
В З А К Л А Д А Х О С В І Т И**

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 16

Заснований в 1996 році

Рівне – 2001

ББК 74.20

О - 59

УДК: 37: 371: 372: 373: 378

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць.

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 16. — Рівне: РДГУ, 2001. — 154 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, психології, дидактики, методики навчання, виховання і розвитку дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, учителів, викладачів та студентів педагогічних університетів, інститутів та коледжів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:**Головний редактор** доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН**Мітюров Борис Никифорович** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України **Бех Іван Дмитрович** (Інститут проблем виховання АПН України);доктор педагогічних наук, професор **Будний Богдан Євгенович** (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);кандидат педагогічних наук, професор **Воробйов Анатолій Миколайович** (заступник головного редактора, Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України **Дем'янчук Анатолій Степанович** (Рівненський економіко-гуманітарний інститут);доктор педагогічних наук, професор **Коваль Ганна Петрівна** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор **Лисенко Неля Василівна** (Прикарпатський педагогічний університет ім. В. Стефаника);доктор педагогічних наук, професор **Лісова Світлана Валеріївна** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор **Павлютенков Євген Михайлович** (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів)доктор психологічних наук, професор **Пасічник Ігор Демидович** (Університет "Острозька Академія");кандидат педагогічних наук, професор **Поніманська Тамара Іллівна** (Рівненський державний гуманітарний університет)доктор психологічних наук, професор **Савчин Мирослав Васильович** (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);доктор психологічних наук, професор, дійсний член МАПН **Сергєєв Олександр Васильович** (Запорізький державний університет)доктор педагогічних наук, професор **Сметанський Микола Іванович** (Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського);доктор педагогічних наук, професор **Терещук Григорій Васильович** (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН **Тищук Віталій Іванович** (Рівненський державний гуманітарний університет);кандидат педагогічних наук, професор **Янцур Микола Сергійович** (заступник головного редактора, відповідальний секретар, Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 11 від 29.06.2001 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10. 2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.
Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966 — 7281 — 06 — 7.

Рівненський державний гуманітарний університет, 2001

недоліки, дає поштовх для їх виправлення.

Як висновок необхідно підкреслити, що розвиток читання нот з аркуша – важливий компонент навчання гри на музичному інструменті, над яким треба постійно працювати і вдосконалюватись. Уміння і навички біглого читання нотного тексту значною мірою засвідчують якість навчання з спеціального інструменту, готовність студентів до практичної професійної діяльності. У зв'язку з цим, читання нот з аркуша доцільно ввести в навчальний план як самостійну навчальну дисципліну.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болотин С. В. Методика преподавания игры на трубе в музыкальной школе. – Л.: Музыка, 1980. – 120 с.
2. Манжора Б. Г. Методика навчання гри на тромбоні. – К.: Музична Україна, 1976. – 112 с.
3. Мотов В. Н., Бухвостов В. Г. Развитие навыков чтения с листа у студентов-заочников. – М., 1978. – 37 с.

Одержано редакцією 17.05.2001.

УДК: 371.03 О. Б. ПЕТРЕНКО

ГЕНДЕРНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ПРАКТИЦІ ВИХОВАННЯ

Однією з характерних ознак розвитку світового співтовариства в останні десятиліття є посилення уваги до жіночих проблем. Про це, зокрема, свідчить визнання прав жінок як винятково важливої складової частини прав людини, розробка та прийняття Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок (1979), проведення міжнародних конвенцій, присвячених розгляду питань становища жінок у суспільстві.

В умовах соціально-економічної та ідеологічної кризи нашого суспільства вибір життєвого шляху стає дуже складним, особливо для жіночої половини суспільства. Погіршення психологічного стану жінок на фоні зруйнованих ідеалів, глибокого розшарування суспільства, зменшення самозахисту примушують жінок шукати нестандартні шляхи для забезпечення життя. Саме тому завдання закладів освіти – “подивитись під кутом зору гендерної політики на виховання дівчат-підлітків” [4; 6].

Насамперед це передбачає скасування віковично пануючих над жінкою стереотипів, емансипацію всього суспільства і впровадження концепції “гендеру” в усі сфери суспільного життя.

Як зазначає українська дослідниця гендеру філософ Наталія Чухим [6] в “українських словниках ми не знайдемо значення слова “гендер”. Це поняття прийшло до нас із Заходу. У перекладі з англійської “гендер” – це стать, концепція гендеру – це концепція соціальних відносин або соціально-організованих відносин між статями, яка включає такі характеристики як біологічна стать, статево-рольові стереотипи та визначені суспільством норми чоловічої та жіночої поведінки.

У західній психології та соціології існують два терміни, які визначають “стать”. Т5 рмін “sex” використовується для визначення морфологічних, фізіологічних відмінностей, “біологічну стать”. Термін “gender” визначає “соціальну стать” людини, її статеvu роль, що має суспільне забарвлення і несе в собі суспільний досвід, накопичений у поведінці багатьох поколінь чоловіків та жінок.

У сучасних умовах психологові, соціальному педагогу необхідно знати закономірності гендерно-рольової поведінки особистості. Адже розвиток особистості, соціалізація, в основі якої лежить набуття людиною життєвих ролей, не можуть бути гармонійними без гендерно-рольової ідентифікації.

Така ідентифікація найбільшого рівня досягає у підлітковому віці (11-15 років). Поява почуття дорослості як специфічного новоутворення самосвідомості є структурним центром особистості підлітка, тією її якістю, в якій відображається нова життєва позиція у ставленні до себе, людей і світу в цілому.

Саме воно визначає спрямованість і зміст активності підлітка, його нові прагнення, бажання, переживання і афектні реакції.

У цей період найбільш розвивається статево-рольова ідентифікація. Чітко проявляється орієнтація на зразки чоловічості (маскулінності) і жіночості (фемінності) в поведінці та прояві особистісних властивостей, у стилі одягу, у ході і мовленні, у манерах, захопленнях, але підліток може поєднувати в собі як традиційно чоловічі, так і традиційно жіночі якості. Наприклад, дівчатка, які планують собі в майбутньому професійну кар'єру, часто володіють чоловічими рисами характеру та інтересами, хоча одночасно можуть мати і чисто жіночі якості. Західні психологи вважають підлітка ще бісексуальним.

Американські психологи провели опитування з метою уточнення уявлень підлітків про маскуліність і фемінність. Підлітки назвали такі чоловічі якості:

- легко приймає рішення;
- відчуває, що він кращий від однолітків;
- намагається все робити сам, без допомоги;
- діє у складних ситуаціях;
- не здається при виникненні труднощів;
- часто виступає лідером;
- захищає те, у що вірить;
- не змінює свою думку під впливом інших.

До жіночих підлітки віднесли такі якості:

- плани та їх виконання завжди оригінальні;
- допомагає іншим людям;
- співпереживає іншим;
- добра у ставленні до інших;
- намагається зробити все, що може, для близьких людей;
- м'яка, вразлива;
- любить мистецтво, музику;
- любить маленьких дітей;
- схильна до самопожертви.

Згідно з біполярною концепцією гендерних ролей, чим частіше та виразніше людина виявляє маскуліну поведінку, тим рідше та слабше в неї має виявлятися фемінна поведінка, і потім при статевому дозріванні гормональні фактори знову викликають істотні зрушення у статево-рольовій ідентифікації, ще більше підсилюють відмінності між жінками та чоловіками.

Побутує кілька теорій відносно психологічних механізмів гендерної диференціації. Одні вчені вважають, що дитина несвідомо наслідує людей своєї статі, інші – що гендерно-рольова диференціація виникає внаслідок заохочення дорослими поведінки дитини, яку вони вважають відповідною. Треті ж стверджують, що дитина, досягнувши статевої ідентичності, сама прагне поводити себе у відповідності до своєї статі.

У сучасній віковій психології аналізується той вплив, який спричиняють гормони на головний мозок ще у пренатальний період. Більшість сучасних теорій сходяться у тому, що навчання після народження є головним фактором, який визначає багато з того, що називають чоловічою або жіночою поведінкою, а також у тому, що впевненість в доцільності та припустимості тієї чи іншої поведінки для хлопчиків та дівчаток формується суспільством. Прихильники теорії конвергенції вважають, що біологічні та соціальні фактори діють по чергово, взаємно підсилюючи один одного по мірі дорослішання людини.

Однак, при народженні спостерігається відносно небагато помітних відмінностей у поведінці між статями. У процесі взаємодії зі своїм оточенням діти засвоюють певні ролі, а не навпаки. Іншими словами, чим більше жіночого, тим менше чоловічого.

Інші концепції фемінності і маскуліності, навпаки, передбачають більшу взаємну незалежність цих двох якостей, ніж у біполярній моделі. У цих моделях вважається, що деякі люди досить часто виявляють як чоловічий, так і жіночий стиль поведінки. Іноді це призводить до поширення різних форм розмивання чітких меж чоловічих і жіночих ролей. Це виразно помітно в поведінці, одязі. З'явився навіть термін "унісекс", що характеризує моду, позбавлену статевих відмінностей. Але часто послаблення статевої ідентичності є причиною багатьох проблем людини, пов'язаних із труднощами міжстатевих контактів, невмінням створити сім'ю, неправильним вихованням дітей, збільшенням кількості молоді, яка відноситься до сексуальних

меншин.

Більшість з цих проблем пов'язана із частковою чи повною інверсією статевих і гендерних ролей, тобто зміною жіночих ролей на чоловічі і навпаки.

Педагог, психолог повинні знати природу гендерних ролей людини, закономірності їхнього формування, проводити відповідну просвітницьку, корегуючу діяльність.

Починаючи з підліткового віку, учням слід давати уявлення про гендерні ролі. Під гендерною роллю у психологічній літературі розуміють уявлення про чоловічу поведінку, що існують у конкретному суспільстві, і певні сподівання, яким повинна відповідати та чи інша особа.

Особливості процесу формування жіночої гендерної ролі зумовлені передусім психофізіологічними відмінностями, а також соціально-психологічними чинниками, культурними нормами, стандартами, уявленнями щодо жіночого призначення, котрі панують у суспільстві.

Біологічні особливості поведінки дівчаток полягають у меншій рухливості і збудливості, ніж у хлопчиків, меншій схильності до хвороб, кращому розрізненні запахів та більш розвиненому смакові та слухові.

Дівчатка перевершують хлопчиків у вербальних здібностях, у сприйманні кольору та його відтінків. Вони більш спостережливі, частіше звертають увагу на побут, оточення, одяг, предмети домашнього вжитку.

Дівчатам притаманна така риса як екстравертованість. Для них більше значення, ніж для хлопців, мають міжособистісні відносини. У центрі уваги та інтересів дівчинки перебуває людина і сфера її безпосереднього буття.

Процес розвитку жіночої особистості в порівнянні з чоловічою має більше варіантів. Дівчатка більш турботливі : вони залюбки доглядають за молодшими дітьми, опікують стареньких, терплячі у вихованні домашніх тварин. Цю схильність психологи пояснюють як віковий прояв материнських функцій.

Хлопчики дещо відстають від дівчаток у сфері почуттів, частіше виявляють необов'язковість, їх важче у чомусь переконати, в них яскравіше виражена потреба у досягненні мети.

Дівчатка відстають від хлопців у інтелектуальному розвитку. Вони віддають перевагу гуманітарним наукам, їм легше даються вправи на запам'ятовування. Вони захоплюються ліричними віршами, психологією героїв, більш сентиментальні, емоційні, раніше переживають почуття закоханості, раніше осмислюють світ по-дорослому.

Залежністю від соціальних, культурних чинників зумовлюється здатність дівчат до адаптації, конформізму. Вони мають особливості у характері і процесі розвитку сексуальності.

У дівчинки-підлітка потреба у спілкування, довірі, емоційному теплі прокидається значно раніше, ніж у хлопчиків, і виражена сильніше, ніж чуттєво-емоційний потяг.

Взагалі жіноча сексуальна активність досягає свого апогею у 26-30 років. Для дівчаток більше виражена потреба в інтимній дружбі з ровесницями. У стосунках із хлопчиками та юнаками вони також почуваються більш невимушено, вільно і впевнено, ніж юнаки з дівчатами.

Жіночність (фемінність) поділяють на внутрішню та зовнішню. Внутрішня – це витонченість почуттів, співчутливість, стриманість і скромність, ніжність, вірність. Зовнішню жіночність характеризують плавність та краса рухів, акуратність. Дівчата тягнуться до таких видів спорту, де переважає естетична сторона, необхідна гнучкість, пластичність, краса рухів.

Дівчатам притаманні більш розвинені почуття відповідальності, інтуїція, і водночас нижчий, в порівнянні з юнаками, рівень самооцінки, повільніші темпи набуття автономії. Серед дівчат-підлітків більше поширення мають різноманітні комплекси неповноцінності, починаючи від незадоволення своєю зовнішністю, тілом до незадоволеності статтю.

До цього часу у виховній роботі шкіл переважають однакові вимоги до хлопців і дівчат, які не дають змоги виховувати психофізіологічні, моральні, психологічні і соціальні особливості саме дівчат. Через це дівчата – випускниці шкіл виявляються неготовими до виконання своєї соціальної ролі у суспільстві. Тому завдання школи – формувати тип дівчини, що орієнтується на поєднання професійної діяльності, громадянської активності з виконанням суто жіночих соціальних ролей, на досягнення економічної та духовної незалежності, тобто на

формування власної особистості. Саме цей тип дівчат є найбільш перспективним для поповнення рядів інтелігенції, підприємців.

Новою тенденцією жіночої соціалізації стає маскулінізація дівчини. Дівчата з невластивими їхній статі рисами характеру нерідко оцінюються хлопцями як “свій хлопець”, “зірвиголова”, “друган” тощо. Таке ставлення, з одного боку, тішить самолюбство дівчини, ставить її на одну ногу з хлопцями, а з другого, спотворює її статево-рольову ідентифікацію, провокує чималі особистісні труднощі. Дівчина – “свій хлопець” не може не відчувати дискомфорту поряд із юнаком, який чекає від неї істотних проявів жіночності: ніжності, лагідності, співчуття.

Англійський психолог М. Роттер у своїй книзі “Допомога важким дітям” пише: “Неможливо визначити абсолютно “правильну” і “неправильну” поведінку для дітей різної статі, і коло подібних варіацій велике. Багатьом хлопчикам інколи подобається займатись тим, чим зазвичай займаються дівчатка. І багато дівчат отримують задоволення від “хлопчачих” справ. Ці моменти самі по собі ще не є причиною для хвилювання, але у ряді випадків ідентифікація з протилежною статтю настільки сильна й охоплює таку кількість сторін їхнього життя, що стає причиною відторгнення і переслідування з боку інших дітей, робить дитину нещасливою” [3, 32].

Виділяють наступні фактори, які впливають на успіх та неуспіх засвоєння гендерної ролі:

статеві ролі батьків, сімейні установки і якість стосунків батьків з дітьми. Негативно можуть впливати: нещаслива юність, зневага до сексуальності, занадто близькі відносини між батьками і дитиною, заборони контактів з ровесниками і взаємостосунків з ровесниками протилежної статі;

особистісні особливості. Негативно впливають: надмірна інтроверсія, аскетична поведінка, занадто сильна інтелектуалізація та ідентифікація з одним із батьків;

несприятливими факторами є також фізичні недоліки, ізоляція від групи.

Лише у процесі гармонійного спілкування й діяльності хлопців і дівчат формується статево-рольова ідентифікація, тобто мотиваційна сфера, ціннісні орієнтації, самосвідомість, характер та інші особливості, притаманні тій чи іншій сфері.

Тому слід вчити сучасну молодь. Одним із важливих напрямів роботи школи є підготовка підлітків до самостійного життя, повноцінного усвідомлення і виконання ролей жінки і чоловіка.

У межах такої роботи необхідно забезпечити учениць і учнів доступною інформацією з проблем, які їх цікавлять, допомогти отримати знання і вміння, потрібні у подальшому житті, сформувати систему моральних цінностей, які забезпечать стиль і спосіб життя.

В Україні до недавнього часу не було теоретичного осмислення проблем, пов'язаних з існуванням різних статей у суспільстві. На сьогодні в Києві відкрито інститут гендерних досліджень, існує науково-освітній гендерний центр, який отримав від Проекту ПРООН “Сприяння гендерній рівності” пропозицію щодо співпраці над проектом “Гендерна освіта в Україні”.

Озброєння педагогів та психологів знаннями та навичками в галузі гендерних ролей допоможе краще орієнтуватися в процесах, які відбуваються у молодіжному середовищі, допоможе молоді уникнути багатьох психологічних проблем, сприятиме більш повноцінному особистісному розвитку, успішній статево-рольовій соціалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кле М. Психология подростка. Психосексуальное развитие. – М., 1991.
2. Кон И. С. Психология ранней юности. – М., 1989.
3. Роттер М. Помощь трудным детям: Пер. с англ. / Общ. ред. А. С. Спиваковской. – М., 1987.
4. Свириденко С. Гендерний підхід у виховання дівчат-підлітків // Завуч. – 2000. – № 35.
5. Снайдер Д. Курс выживания для подростков. – М., 1995.
6. Чухим Н. Гендер та гендерні дослідження в ХХ ст. // “І” Незалежний культурологічний часопис. – 2000. – № 7.
7. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М., 1996.

Одержано редакцією 29.05.2001.

ЗМІСТ

Воробйов А. М. До проблеми психічної депривації в дитячому віці у сучасній соціальній ситуації	3
Янциур М. С., Дем'яненко І. О. Стан професійного самовизначення учнів IX та XI класів у сучасних умовах	8
Димченко С. С. Психологічні особливості самостійної роботи в класі диригування	16
Іванюта О. В. Теоретичні аспекти вивчення візуального мислення	19
Главінська О. Д. Вплив самооцінки школяра на ставлення до своєї учбової діяльності	23
Марченко О. М. Особливості мотивування учіння старшокласника за умови впровадження нових інноваційних технологій навчання (10-11 класи)	27
Цуканова М. С. Соціально-психологічна характеристика злочинної поведінки неповнолітніх	31
Філоненко М. М. Формування спостереження і спостережливості у процесі сприймання об'єктів та явищ навколишнього середовища	34
Яцюк Н. О. Емоційна підтримка як важливий компонент виховного процесу	37
Безлюдна В. І. Актуалізація комунікативної потреби у дітей дошкільного віку	41
Горопаха Н. М. Психологічні основи формування у старших дошкільнят інтересу до пізнання природи	49
Поніманська Т. І. Психологічні особливості підготовки студентів до гуманістичного виховання	54
Маліновська Н. В. Психологічні механізми навчання старших дошкільників переказування художніх творів	57
Дичківська І. М. Антропологічний принцип розвитку зарубіжної гуманістичної педагогіки	60
Косарева О. І. Застосування методів ігрової адлеріанської терапії у встановленні контактів з дітьми дошкільного віку	63
Терешко Л. В. Розвиток зв'язного мовлення в загальному контексті навчання і розвитку дітей дошкільного віку	67
Назаревич В. В. Особливості використання методів ігрової терапії у корекційно-виховній роботі закладів інтернатного типу з соціально-дезадаптованими дітьми дошкільного віку	70
Пальчевський С. С. Суггестопедичний метод Г. К. Лозанова	75
Литвиненко С. А. Виховання як соціально-культурний феномен	80
Колупасва Т. Є. Молодіжні проблеми в Україні: шляхи реалізації	85
Машкіна Л. А. Формування психологічної культури майбутнього педагога	90
Станіславська К. Шляхи активізації пізнавально-творчої діяльності студентів мистецьких вузів	93
Кочубей Л. В. Формування навичок діалогічного мовлення на уроках з російської мови	98
Яцейко В. А., Сех І. С. Формування професійного мислення у студентів при виведенні природних понять	101
Титаренко В. П. Декоративно-ужиткове мистецтво як засіб художньо-естетичного виховання учнів у процесі трудового навчання	108
Козяр М. М., Гордійчук І. І., Вовк В. Ф., Лебедюк Є. А. Теоретичні основи побудови системи задач з інженерної графіки	113
Лісневський А. В. Шляхи активізації навчально-виховного процесу у вузі	117
Онищук В. І. Читання нот з аркуша як важливий чинник професійної підготовки виконавців на духових інструментах	121
Петренко О. Б. Гендерні тенденції у практиці виховання	124
Юсупова М. Ф., Сидоренко В. К. Передумови використання комп'ютера в процесі навчання графічним дисциплінам	128
Петренко В. В. Формування політичної культури учнів – одна із необхідних умов громадянськості особистості	135
Середюк Л. А. Особливості самовираження сучасних старшокласників	141
Бричок С. Б. Особливості навчального процесу в церковнопарафіяльних школах Волині кінця XIX – початку XX ст.	144
Відомості про авторів	150

Наукове видання

**Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання
в закладах освіти**

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 16

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Редактор Безлюдна В. І.

Технічний редактор Курченко Н.Б.

Комп'ютерна верстка Бондаря А. М.

Здано до набору 01.06.2001 р. Підписано до друку 29.06.2001 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 18,81. Обл. вид. арк. 19,36. Замовлення № 128 Тираж 100.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31

Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і
трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі

Рівненського державного гуманітарного університету

33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

О – 59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах
освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного
гуманітарного університету. Випуск 16. — Рівне: РДГУ, 2001. — 154 с.

ISBN 966 — 7281 — 06 — 7.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, психології, дидактики, методики навчання, виховання і розвитку дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, учителів, викладачів та студентів педагогічних університетів, інститутів та коледжів.

УДК: 37: 371: 372: 373: 378ББК 74.20